تفاوت‌های اخلاقی زنان و مردان در کتاب‌های درسی فارسی

دکتر محمد نوریان*، سمانه بهرامیان

گروه برنامه درسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب

(تاریخ دریافت: ۹۲/۱/۱۸، تاریخ پذیرش: ۹۲/۶/۱۶)

چکیده

زمینه: آنچه که در تعالیم اسلام و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آماده است تأکید بر تفاوت بین زن و مرد از نظر بیولوژیکی است ولی از نظر ارزشگذاری به عنوان انسان، مساوی و برابر در نظر گرفته شده‌اند، بنابراین انتظار می‌رود که کتاب‌های درسی در ایران نقش سازنده‌ای در شکل‌دهی به هویت جنسی کودکان و نوجوانان ایفا کند، هر چند پژوهش‌های مشابه در دیگر کشورهای جهان اعم از پیشرفته، در حال پیشرفت و یا عقب‌مانده نشان می‌دهد که کلیشه‌های جنسیتی در کتاب‌های درسی وجود دارد البته نوع و چگونگی آنها متفاوت می‌باشد.

روش کار: جامعه آماری این تحقیق کتاب‌های فارسی دوره راهنمایی است و تحقیق از نوع توصیفی و روش آن تحلیل محتوا می باشد.

یافته‌ها: در رفتارهای دینی و اجتماعی تناسب رفتارهای اخلاقی و ضد اخلاقی که در مورد مردان به‌کار رفته تقریباً درباره زنان نیز وجود دارد، اما در رفتارهای عاطفی و صفات هم پرداختن به زنان کمتر است و هم نسبت رفتارها و صفات ضد اخلاقی که به زنان نسبت داده شده است بیشتر می‌باشد.

نتیجه‌گیری: مردان چه در رفتارها و صفات اخلاقی و یا ضداخلاقی بیشتر مورد توجه کتاب‌های درسی فارسی دوره راهنمایی می‌باشند.

کلید واژه‌ها : تفاوت‌های زنان و مردان، کتاب های درسی، رفتارها وصفات اخلاقی

سرآغاز

کتاب‌های درسی[1] یکی از مهم‌ترین درون‌دادهای نظام‌های آموزشی هستند(۱) و در تعامل با درون‌دادهای دیگر نقش مهمی در فرآیند یاددهی و یادگیری ایفا می‌کنند. کتاب درسی به عنوان منبع اصلی محتوا و برنامه درسی و ابزار اصلی تدریس، در تعیین و جهت دهی فعالیت‌های یادگیری دانش‌آموزان، توسط معلمان مورد استفاده قرار می‌گیرد(۲). این درحالی‌است که توسعه روزافزون فن‌آوری‌های نوین نتوانسته است نقش کتاب های درسی را کاهش دهد. گزارش دفتر آموزش در هنگ کنک خاطر نشان می‌کند که «علیرغم محبوبیت آموزش‌های الکترونیکی[2]، کتاب‌های درسی، رسانه مهمی برای یادگیری دانش‌آموزان و تدریس کلاس درس خواهند بود»، یونسکو اعلام می‌کند که کتاب‌های درسی و مواد یادگیری قابلیت انتقال دانش، ایجاد مهارت‌ها و شکل‌دهی به شیوهٔ تعامل فراگیر با جهان را دارند(۳و۴)، همچنین منابع اطلاعاتی معتبری برای پایین‌ترین سطح تا بالاترین سطح آموزشی، درکلاس درس، آزمایشگاه و مراکز یادگیری اجتماعی[3] هستند.

اهمیت کتاب‌های درسی تنها از جنبهٔ ابزاری برای آموزش مطرح نیست بلکه کاربرد گستردهٔ آن در مدارس، دانش آموزان را در معرض عقاید، ایده‌ها و افکار گوناگونی قرار می‌دهد(۵). کتاب‌های درسی در هر سطح و هر موضوع می‌توانند به عنوان

* نویسنده مسؤول: نشانی الکترونیکی: mnourian2001@yahoo.com

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1392.8.4.7.0]

ابزار اولیه برای شکل دهی به نگرش‌ها و رفتارها عمل کنند آنها می‌توانند نقش مهمی در ارتقاء حقوق بشر چون عدم خشونت، برابری جنسی و عدالت داشته باشند(۴). شکل دهی حس شخصی افراد از زن و مرد بودنشان و صفت‌ها، ارزش‌ها، رفتارها و ویژگی‌هایی که به خود نسبت می‌دهند یا همان هویت جنسی از وظایف آموزش و پرورش است که به طور صریح[۴] یاضمنی[۵] درکتاب‌های درسی وجود دارد(۶).

کتاب پیام‌های مربوط به درست و غلط، زیبا و زشت، چیزی‌های که قابل دسترس هستند و آنهایی که خارج از دسترس هستند را ارائه می‌دهد؛ در مجموع، ایده‌آل‌های جامعه و دستورالعمل‌ها را منتقل می‌کند(۷).

همچنین کتاب‌های درسی قوی‌ترین ابزار برای کمک به ایجاد نگرش مطلوب در کودکان می‌باشد، این رسانه دارای قابلیت بالایی برای انتقال فرهنگ و ارزش‌ها است و در تکوین و توسعهٔ هویت جنسیتی کودکان و نوجوانان نقش مهمی ایفا می‌کند(۹و۸). اهمیت این مسئله در کتاب‌های درسی فارسی مورد توجه برنامه‌ریزان نیز بوده است به همین دلیل توجه به نقش سازندهٔ زن و مرد به طور مناسب و متناسب، از اصول این برنامه در نظر گرفته شده است.

جنسیت به عنوان یک موضوع چالش برانگیز از اوائل قرن نوزدهم و به‌طور جدی در غرب خودنمایی کرده و در دهه‌های بعدی گسترش یافت، هر چند خواستگاه این جنبش شرایط و زمینه‌های اجتماعی آن در کشورهای غربی بود اما در سال‌های بعد به بسیاری از کشورها تسریع پیدا کرده و جنبه‌های متنوع‌تری یافت و براساس زمینه‌ها و شرایط بومی در کشورهای دیگر ظهور و بروز نمود در همین رابطه اعتقاد بر آن است که «تحقیق و بررسی تفاوت‌های زن و مرد در کشورهای غربی با تحقیقات مشابه آن در ایران به لحاظ موضوع متفاوت است، هدف از این نوع مطالعات در غرب، رسیدن به روشی به منظور استفاده از تفاوت‌ها برای پیشبرد برنامه‌های سیاسی فرهنگی و اقتصادی، با وجود ادعای برابری جنسیتی است درحالی‌که در ایران، از تفاوت زن و مرد برای توجیه نابرابری‌های عینی در موضوع‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی، در عین اعتقاد و پایبندی به برقراری عدالت جنسیتی است(۱۰). موضوعات جنسیتی در طول تاریخ اشکال مختلفی یافته است یکی از طبقه‌بندی‌ها که توسط محققین مطرح شده عبارت است از: ساختار جنسیتی[۶] که به تقسیم‌بندی نیروی کار از لحاظ جنسیتی اشاره می‌کند، سمبولیسم جنسیتی[۷] که به اختلافات موجود میان دو جنس زن و مرد می‌پردازد و جنسیت انفرادی[۸] که به جامعه‌پذیری افراد در قالب نقش‌های جنسی می‌پردازد(۱۱). درهمین حال تعلیم و تربیت یکی از عرصه‌های جنجالی بحث جنسیت است عرصه‌ای که در تمام جنبه‌های سه گانه جنسیتی بطور مستقیم و یا غیرمستقیم نقش آفرینی می‌کند، براساس تقسیم‌بندی فوق تحقیق حاضر در حوزه جنسیت انفرادی قرار می‌گیرد. دیدگاه‌هایی که به بحث آموزش و جنسیت می‌پردازند را می‌توان به سه دسته دیدگاه کلاسیک، دیدگاه برابر اما متفاوت و دیدگاه فمینیستی[۹] تقسیم کرد (۱۲). از منظر کلاسیک، جنس مذکر برتر است و آموزش پسران بر دختران اولویت دارد وضعیت زنان فقط در چهارچوب خانه و خانه داری ترسیم می‌شود، در دیدگاه دوم ،آموزش دختران به دلیل نقش موثر آنها در توسعه اجتماعی لازم تلقی می‌شود اما تحت‌تاثیر کلیشه‌های جنسیتی، آموزش متفاوتی به دختران تجویز می‌شود، اما در دیدگاه‌های فمینیستی که براساس ضرورت‌های انقلاب صنعتی و نیاز بازار کار به زنان و کودکان بروز کرد آموزش برابر را برای زنان ضروری شمرده شد. طرفداران این دیدگاه نیز دارای نظرات متفاوت و گاه افراطی هستند. آموزش دختران و پسران بر اساس هر کدام از سه دیدگاه و مطابق با نظر آیزنر از سه بعد، برنامه درسی رسمی[۱۰]، برنامه درسی پنهان[۱۱] و برنامه درسی عقیم[۱۲] قابل بررسی است، برنامه‌های درسی رسمی حاوی اهداف، محتوا و روش‌های صریح و مورد حمایت نظام رسمی آموزش و پرورش است درحالی‌که برنامه‌های درسی پنهان عمدتاً مجموعه‌ای از انتظارات و ارزش‌هاست که در حین اجرای برنامه رسمی و مبتنی بر تجربیات دانش آموزان شکل می‌گیرد برنامه درسی عقیم وقتی است که موضوعات و عناوین مشخص شده‌ای از برنامه درسی خارج می‌شوند و یا مورد توجه قرار نمی‌گیرند، کتاب‌های درسی در هر سه نوع برنامه درسی نقش مهمی ایفا می‌کنند این نقش ارزش‌گذاری‌های جنسیتی را نیز شامل می‌شود(۱۳و۱۴). تحقیق حاضر متوجه جنبه‌هایی ازبرنامه

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1392.8.4.7.0]

درسی پنهان است که در هر سه دسته ازدیدگاه‌های ارتباط آموزش و جنسیت و براساس مفروضات هر کدام از دیدگاه ها، می‌تواند به‌کار گرفته شود.

موسسه توسعه کانادا سوی گیری جنسیت کتاب‌های درسی و مواد یادگیری را یکی از عوامل مهم در آموزش نابرابری‌های جنسی می‌داند و معتقد است کتاب‌های درسی باید پیام‌های مثبتی درباره برابری بین زنان و مردان ترویج کنند(۱۵).

بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد تحقیقات مربوط به جنسیت در کتاب‌های درسی را می‌توان از جنبه روش مورد استفاده، در سه گروه طبقه‌بندی کرد:

الف: روش‌های کمی[۱۳]

ب: روش‌های کیفی[۱۴]

ج: روش‌های ترکیبی.

اما آنچه تحقیقات کمی را به چالش می‌کشاند انتقادی است که معمولاً به هر روش تحلیل کمی وارد است، منتقدان معتقدند که هر چند استفاده از روش‌های کمی در بسیاری از فعالیت‌های تحلیل محتوا به چشم می‌خورد ولی گاهی اوقات وجود یا عدم وجود یک مورد در متن، می‌تواند از فراوانی نسبی موارد دیگر، اهمیت بیشتری داشته باشد، عوامل کمی مانند، اندازه و تکرار نمی‌تواند به تنهایی نشانگر شدت و اهمیت متن باشد(۱۶).در این تحقیق و به منظور استفاده از قابلیت‌های روش کمی و احتراز از محدودیت‌های آن، در این تحقیق از روش ترکیبی استفاده شده است. از طرف دیگر بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد صرف نظر از روش پژوهشی به‌کار رفته، به‌طور کلی پژوهش‌های جنسیتی در کتاب‌های درسی را می‌توان به دو گروه تقسیم کرد:

الف: وضعیت اجتماعی زنان در کتاب‌های درسی

ب: کلیشه‌های جنسیتی ارائه شده در کتاب‌های درسی

تحقیق حاضر از این جنبه در گروه دوم قرار می‌گیرد البته تحقیقاتی نیز یافت می‌شوند که هر دو جنبه را پیگیری می‌کنند، تحقیقاتی که به بررسی وضعیت اجتماعی زنان و مقایسه آن با مردان پرداخته اند جایگاه و موقعیت برتر اجتماعی را برای مردان نشان می‌دهنددر همین راستا، در کتاب‌های آموزش زبان انگلیسی کشور ترکیه زنان به عنوان مادران و مردان، نان آوران خانواده معرفی شده اند مردان در تمامی زمینه‌ها ی اجتماعی فعالتر نشان داده شده اند(۱۷)، همچنین در کتاب‌های درسی انگلیسی دوره ابتدایی کنیا ، بیشتر مشاغل فعال به مردان و بیشتر مشاغل منفعل به زنان نسبت داده شده است(۱۸). مردان در کتاب‌های درسی افغانستان بیشتر از زنان در موقعیت‌های اجتماعی حضور دارند بعلاوه آنان جه در خانه و چه در خارج خانه عهده دار وظایف مدیریتی و افرادی موفق هستند در حالیکه زنان بیشتر در کارهای خدماتی به تصویر کشیده شده اند(۱۹). در کتاب‌های حرفه و فن ایران تنوع شغلی زنان کمتر از مردان می‌باشد هرچند در کتاب‌های جدید زنان وضعیت بهتری دارند(۲۰).در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی ایران زنان بیشتر در نقش مادری و خانه داری معرفی شده اند و فقط در سه مورد شغل پزشکی به آنها انتساب داده شده است(۲۱). امادر گروه دوم تحقیقات، که به موضوع این پژوهش نیز نزدیک است به بررسی کلیشه‌های جنسیتی[۱۵] می‌پردازند. کلیشه‌ها، تصورات قالبی هستند که نشان می‌دهند اعضای گروه‌های اجتماعی نوعاً چگونه هستند (زنان مهربان و ملایم هستند)، و یا استانداردهای رفتاری را توصیف می‌کنند که اعضای گرو ها باید برای اجتناب از تمسخر داشته باشند، (زنان باید مهربان و ملایم باشند) (۲۲). ارائه رفتارها و صفاتی که دارای بار ارزشی هستند در شکل‌دهی به کلیشه های جنسیتی نقش مهمی ایفا می‌کنند، رفتار به معنای سلوک و عملکرد از نظر بار معنایی خنثی است و درصورتی‌که به صفت پسندیده و یا ناپسند متصف شود مفهوم اخلاقی پیدا می‌کند، کلیشه‌های جنسیتی با ارائه و تکرار رفتارها و صفات خاصی به زنان و یا مردان در کتاب‌های درسی شکل می‌گیرد این رفتارها و صفات می‌توانند پسندیده، ناپسند و یا به عبارت دیگر اخلاقی، ضد اخلاقی هستند، معیارهای تعیین اخلاقی بودن را می‌توان ذات اعمال، امر الهی و قراردادهای اجتماعی دانست(۲۳و۲۴). بنابر این، این نوع تحقیقات به پژوهش در مورد تفاوت‌های اخلاقی زنان و مردان در کتاب‌های درسی می‌پردازند در همین راستا نتایج تحقیقات نشان می‌دهد که هنوز کلیشه‌های جنسیتی در کتاب‌های درسی کشور امریکا دیده می‌شود در اغلب موارد مردان مهاجم، منطقی، رقابتی و زنان مهربان، عاطفی و غیر فعال به تصویر کشیده شده‌اند(۲۵). در کتاب‌های درسی انگلیس ۱۹۷۰ نیزکلیشه‌های جنسیتی یافت

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1392.8.4.7.0]

می‌شود و تمامی کتاب‌های درسی به ترویج نقش مردان و کاهش نقش زنان گرایش دارند(۲۶). همچنین در کتاب های درسی دوره ابتدایی کنیا، کلیشه‌های جنسیتی به نفع مردان است. صفات منفی چون ضعیف، حساس، وابسته و مطیع به زنان نسبت داده شده است. البته در ارتباطات انسانی آنان مهربان، قابل اعتماد، عاطفی و صادق هستند. اما صفات بکار رفته برای مردان شجاع، ماجراجو، نترس و صفات منفی بکار برده شده ستمگر، تنبل، دزد و ستیزه‌جو می‌باشد. در طبقه‌بندی قدرت، مردان آهنین و قوی و زنان ضعیف نشان داده شده‌اند(۲۷). کلیشه‌های جنسیتی در داستان‌های کتاب‌های درسی برای دانش آموزان مدارس ابتدایی در ویتنام نیز نیز وجود دارد در نسخه‌های قدیمی و جدید کتاب‌های درسی، داستانها حامل کلیشه‌های جنسیتی قوی هستند. زنان در وضعیت اجتماعی پایین‌تر از مردان قرار داده شده اند. در هردو کتاب هم در دنیای انسان‌ها و هم در دنیای حیوانات جنس مذکر قوی تر به تصویر کشیده شده است. و دارای موقعیت‌های کلیدی و معتبر می‌باشند، ودر کتاب‌های درسی آموزش انگلیسی دوره راهنمایی و دبیرستان ایران نیز کلیشه‌های جنسیتی یافت می‌شود(۲۸و۲۹).

مسئله اصلی تحقیق حاضر وضعیت نابرابری‌های جنسیتی در کتاب‌های درسی است که می‌تواند منجر به کلیشه‌سازی در کودکان و نوجوانان شودبنابر این هدف تحقیق بررسی رفتارها و صفات اخلاقی و ضد اخلاقی نسبت داده شده به زنان ومردان به منظور شناسایی نقش کتاب‌های درسی فارسی دوره راهنمایی در ترویج کلیشه‌های جنسیتی است در همین راستا تحقیق به دنبال پاسخگویی به سه سوال است، آیا رفتارهای اخلاقی نسبت داده شده به زنان و مردان در کتاب‌های درسی فارسی دوره راهنمایی متفاوت است؟ آیا صفات نسبت داده شده به زنان و مردان در کتاب‌های درسی فارسی دوره راهنمایی متفاوت است؟چه تبین‌هایی می‌توان برای نابرابری‌های جنسیتی احتمالی در کتاب‌های درسی دوره راهنمایی ارائه نمود؟

روش

این تحقیق از نوع تحقیقات توصیفی است وبرای اجرای آن از دوروش کمی و کیفی استفاده شده‌است.روش کمی در مورد سوال سوم و روش تحلیل محتوا برای دو سوال اول به‌کار رفته است، طراحی نظام رمز گذاری برای اجرای روش تحلیل محتوا ضروری است که دارای سه مرحله است

طبقه‌بندی

انتخاب واحد محتوا

روش شمارش

طبقه‌بندی: طبقات این تحلیل از دو طبقه اصلی با عنوان رفتار و صفات تشکیل شده است وهر طبقه به دو زیر طبقه اخلاقی و ضد اخلاقی منتسب به مردان و زنان تقسیم شده است. تعریف طبقات به شرح زیر است:

رفتار به معنای عملکرد و سلوک به کار می‌رود، رفتارهای دینی[۱۶] یعنی انجام کارهایی که به اصول و فروع دین، واجبات و مستحبات دینی مربوط می‌باشد، رفتارهای عاطفی[۱۷] یعنی رفتارهایی که از احساسات، علائق و انگیزه‌های فرد نشات می‌گیرد و رفتارهای علمی، هنری و اجتماعی[۱۸] یعنی رفتارهایی که به حوزه علم، هنر و اجتماع مربوط است مشروط بر اینکه در دو طبقه قبلی قرار نگیرد. همچنین صفت، توصیف و توضیح ویژگی‌های فیزیکی، رفتاری و شخصیتی یک فرد است(۲۰).

به منظور پاسخگویی به سوالات تحقیق هر کدام از طبقات به دو طبقه اخلاقی و ضد اخلاقی تقسیم شدند این تقسیمبندی منطبق بر تعریف معینی است ایشان افعال و صفاتی که بار ارزشی مثبت دارند را اخلاقی،افعال و صفات با بار ارزشی منفی ضد اخلاقی، و افعال و صفات با بار معنایی خنثی را غیر اخلاقی تعریف کرده است. واحد محتوا، مضمون است وکه فراوانی آنها شمارش شده است . ابزار گرد آوری داده‌ها، چک لیست‌های محقق ساخته است که جهت تعیین پایایی آن، محتوا در دو نوبت کد گذاری و نتایج مستقل به دست آمده با هم مقایسه شدند، که ضریب توافق ۹۱٪ بدست آمد.

جامعه آماری تحقیق، متن نوشتاری دروس کتاب‌های درسی فارسی دوره راهنمایی در سه مقطع اول، دوم و سوم تالیف سال ۱۳۸۹ می‌باشد. بنابراین نمونه‌گیری انجام نگرفته وکل جامعه سرشماری شده است.

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1392.8.4.7.0]

جدول ۱ توزیع فراوانی،درصدی رفتارهای دینی منتسب به زنان و مردان در کتابهای فارسی دوره راهنمایی

رفتار دینی		اخلاقی		ضد اخلاقی		جمع	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
پنجم	زن	۷	۱۰۰	۰	۰	۷	۱۰۰
	مرد	۶۵	۹۴/۲	۴	۵/۸	۶۹	۱۰۰
چهارم	زن	۳	۱۰۰	۰	۰	۳	۱۰۰
	مرد	۲۶	۸۹/۶۵	۳	۱۰/۳۵	۲۹	۱۰۰
سوم	زن	۸	۸۸/۸۸	۱	۱۱/۱۲	۹	۱۰۰
	مرد	۸	۸۰	۲	۲۰	۱۰	۱۰۰
دوم	زن	۱۸	۹۴/۷۴	۱	۵/۲۶	۱۹	۱۰۰
	مرد	۹۹	۹۱/۶۶	۹	۸/۳۴	۱۰۸	۱۰۰

یافته‌ها

تحلیل داده‌های بدست آمده از تحقیق نشان می‌دهد که رفتارهای دینی نسبت داده شده به زنان در کتاب‌های فارسی پایه اول و دوم ۱۰۰٪ اخلاقی است. اما در پایه سوم ۸۸/۸۸٪ رفتارها اخلاقی و ۱۱/۱۲ ٪ رفتارها ضد اخلاقی، می‌باشند. رفتارهای نسبت داده شده به مردان در کل کتاب‌های فارسی دوره راهنمایی عبارت‌اند از: در پایه اول ۹۴/۲٪ رفتارهای اخلاقی و ۵/۸ ٪ رفتارها ضد اخلاقی. در پایه دوم ۸۹/۶۵٪ رفتارهای اخلاقی و ۱۰/۳۵٪ رفتارهای غیراخلاقی. در پایه سوم از مجموع رفتارهای نسبت داده شده به مردان ۸۰٪ رفتارها اخلاقی ۲۰ ٪ رفتارها ضد اخلاقی می‌باشند.

رفتارهای اجتماعی نسبت داده شده به زنان در کتاب‌های فارسی پایه اول، دوم و سوم ۱۰۰٪ اخلاقی است. در رفتارهای نسبت داده شده به مردان در کل کتاب‌های فارسی دوره راهنمایی عبارتند از : در پایه اول ۹۷/۹۲٪ رفتارهای اخلاقی و ۲/۰۸ ٪ رفتارها ضد اخلاقی. در پایه دوم ۸۷/۵٪ رفتارهای اخلاقی و ۱۲/۵٪ رفتارهای غیر اخلاقی. می‌باشند.

رفتارهای عاطفی نسبت داده شده به زنان در کتاب‌های فارسی پایه اول ۷۱.۴۲٪ اخلاقی و ۲۸.۵۸ ٪ ضد اخلاقی است. در پایه دوم۵۰ ٪ رفتارها اخلاقی و ۵۰ ٪ ضد اخلاقی می‌باشد. در پایه سوم ۱۰۰٪ رفتارهای عاطفی اخلاقی می‌باشد. رفتارهای عاطفی نسبت داده شده به مردان به تفکیک پایه ها عبارتند از: در پایه اول ۸۴.۳۷٪ اخلاقی و ۱۵.۶۳٪ ضد اخلاقی می‌باشد. در پایه دوم۸۱.۲۵ ٪ اخلاقی و ۱۸.۷۵۵ ضد اخلاقی است. و در پایه سوم ۱۰۰٪ رفتارهای عاطفی اخلاقی می‌باشد.

صفات نسبت داده شده به زنان در پایه اول ۹۵٪ اخلاقی و ۵٪ ضد اخلاقی است. در پایه دوم ۲۳.۰۷٪ صفات اخلاقی و ۷۶.۹۳ ٪ ضد اخلاق است. در پایه سوم ۵۴.۵۴ ٪ صفات اخلاقی و ۴۵.۴۶٪ ضد اخلاقی است . صفات نسبت داده شده به مردان در پایه اول ۹۱.۹۵ ٪ اخلاقی و ۸.۰۵ ٪ ضد اخلاقی است. در پایه دوم ۷۷.۱۵٪ اخلاقی و ۲۲.۸۵٪ ضد اخلاقی است. و در پایه سوم ۷۳.۳۳٪ صفات اخلاقی و ۲۶.۶۷٪ صفات نسبت داده شده ضد اخلاقی می‌باشد.

از مجموع ۴۴۴ رفتار و صفت اخلاقی ذکر شده برای هر دو جنس، ۸۳.۵۵ ٪ رفتارها وصفات اخلاقی برای مردان و ۶.۴۵ ٪

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1392.8.4.7.0]

جدول۲ توزیع فراوانی،درصدی صفات منتسب به زنان و مردان در کتابهای فارسی دوره راهنمایی

رفتار اجتماعی		اخلاقی		ضد اخلاقی		جمع	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
اول	زن	۱۰	۱۰۰	۰	۰	۱۰	۱۰۰
	مرد	۴۷	۹۷/۹۲	۱	۲/۰۸	۴۸	۱۰۰
دوم	زن	۵	۱۰۰	۰	۰	۵	۱۰۰
	مرد	۲۱	۸۷/۵	۳	۱۲/۵	۲۴	۱۰۰
سوم	زن	۳	۱۰۰	۰	۰	۳	۱۰۰
	مرد	۱۵	۱۰۰	۰	۰	۱۵	۱۰۰
جمع	زن	۱۸	۱۰۰	۰	۰	۱۸	۱۰۰
	مرد	۸۳	۹۵/۴	۴	۴/۶	۸۷	۱۰۰

رفتار عاطفی		اخلاقی		ضد اخلاقی		جمع	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
اول	زن	۵	۷۱/۴۲	۲	۲۸/۵۸	۷	۱۰۰
	مرد	۲۷	۸۴/۳۷	۵	۱۵/۶۳	۳۲	۱۰۰
دوم	زن	۳	۵۰	۳	۵۰	۶	۱۰۰
	مرد	۱۳	۸۱,۲۵	۳	۱۸/۷۵	۱۶	۱۰۰
سوم	زن	۱	۱۰۰	۰	۰	۱	۱۰۰
	مرد	۹	۱۰۰	۰	۰	۹	۱۰۰
جمع	زن	۹	۶۴/۲۸	۵	۳۵/۷۲	۱۴	۱۰۰
	مرد	۴۹	۸۵/۹۶	۸	۱۴/۰۴	۵۷	۱۰۰

رفتارها و صفات اخلاقی برای زنان آمده است. و از مجموع ۷۰ رفتار و صفت ضد اخلاقی، ۶۸.۵۸٪ برای مردان و ۳۱.۴۲ ٪ برای زنان بکار رفته است.

تبیین نابرابری‌های جنسیتی در کتاب‌های درسی را بر اساس جمع بندی ادبیات وپیشینه تحقیق می‌توان در سه سطح مطرح کرد: سطح کلان، سطح میانی و سطح خرد. سوابق فرهنگی ، تاریخی و ارزشها و باورهای اجتماعی در حوزهٔ سطح کلان قرار می‌گیرند، در زمان‌های گذشته نابرابری‌های مختلف بین زنان و مردان را به عوامل فیزیولوژیکی نسبت می‌دادند. اما با ظهور موج دوم فمینیسم بود که دو واژه «جنس» و «جنسیت» از یکدیگر تفکیک شدند. جنس مبنای فیزیولوژیک دارد، در حالی که جنسیت از ساختارهای اجتماعی و فرهنگی هر جامعه نشات می‌گیرد و در حقیقت از این جریان به بعد است که نابرابری‌های موجود بین زنان و مردان به ساختارهای اجتماعی و

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1392.8.4.7.0]

جدول۳ توزیع فراوانی،درصدی رفتارها و صفات اخلاقی و ضد اخلاقی به زنان و مردان در کتاب‌های درسی

رفتارها و صفات		زن		مرد		جمع	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
رفتار دینی	اخلاقی	۱۸	۱۵/۳۸	۹۹	۸۴/۶۲	۱۱۷	۱۰۰
	ضد اخلاقی	۱	۱۰	۹	۹۰	۱۰	۱۰۰
رفتار	اخلاقی	۹	۱۵/۵۲	۴۹	۸۴/۴۸	۵۸	۱۰۰
اجتماعی	ضد اخلاقی	۵	۳۸/۴۶	۸	۶۱/۵۴	۱۳	۱۰۰
رفتار عاطفی	اخلاقی	۱۸	۱۷/۸۲	۸۳	۸۲/۱۸	۱۰۱	۱۰۰
	ضد اخلاقی	۰	۰	۴	۱۰۰	۴	۱۰۰
صفات	اخلاقی	۲۸	۱۶/۶۶	۱۴۰	۸۳/۳۴	۱۶۸	۱۰۰
	ضد اخلاقی	۱۶	۷۳/۲	۲۷	۶۲/۸	۴۳	۱۰۰
جمع	اخلاقی	۷۳	۱۶/۴۵	۳۷۱	۸۳/۵۵	۴۴۴	۱۰۰
	ضد اخلاقی	۲۲	۳۱/۴۲	۴۸	۶۸/۵۸	۷۰	۱۰۰

فرهنگی نسبت داده شده است(۳۰). در همین راستا صاحبنظری معتقد است نابرابریهای جنسیتی یک ساختار اجتماعی و دست آورد فرهنگی مرد سالار است. او از عینک‌های سه گانه جنسیتی نام می‌برد که همگی فرهنگی‌اند این عینک‌ها زن را مخلوقی ثانوی نسبت به مرد، متفاوت از مرد، و به لحاظ ویژگی‌های مختلف مغایر مرد در نظر می‌گیرند(۳۱). در همین راستا بخشی از باورهای کلیشه ای را می‌توان در اشعار، داستانها و ضرب‌المثل‌ها مشاهده کرد. در سطح میانی می‌توان از نقش نظام‌های اجتماعی که نقش اساسی در جامعه پذیری افراد جامعه دارند نام برد(۳۲). صاحب‌نظران نقش جامعه‌پذیری را در شکل‌گیری تعاریف جنسیتی مورد تأکید قرار می‌دهند، این نظام‌های اجتماعی شامل خانواده، آموزش و پرورش، رسانه‌ها، سازمان و مؤسساتی است که مردان و زنان در آنها کار می‌کنند، خانوده به ویژه والدین بر اساس ویژگی‌هایی نقش جنسیتی رفتار می‌کنند برای نمونه پدران، نوزادان پسر خود را با واژگانی چون سرسخت، قوی، باهوش و دختران خود را ضعیف، نرم، خوشگل وصف می‌کنند(۳۱). رفتارها و قضاوت‌های والدین با کودکان خود در نقش جنسیتی آنها تاثیر می‌گذارد(۳۱).

همچنین رسانه‌های جمعی نقش مؤثری در جامعه‌پذیری افراد دارد نظام آموزش و پرورش در بردارنده فرصت‌های آموزشی، محتوای صریح و ضمنی برنامه‌های درسی، ارزش گذاری‌های معلمان و مدارس در ارتباط با جنسیت است. شاغلان سازمان‌ها و مؤسسات اجتماعی نیز در معرض الگوهای جنسیتی می‌باشند. دستمزدها، فرصت‌های اشتغال، مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها و ارتقا شغلی از مهمترین این موارد است. اما در سطح خرد می‌توان از رویکردهای برنامه‌های درسی در ایران نام برد. برنامه‌های درسی ایران مبتنی بر رویکرد موضوعات درسی است در این رویکرد تمرکز اصلی بر یاددهی موضوعات علمی است، تمرکز بر این مسئله باعث می‌شود تا تدوین کنندگان کتاب‌های درسی توجه اصلی خود را بر آموزش علوم معطوف دارند و از جنبه‌های ارزشگذاری کتاب‌های درسی درزمینه‌های اجتماعی غفلت کنند. بنابراین می‌توان گفت نابرابری‌های جنسیتی در کتاب‌های درسی می‌توانند براساس این سه سطح تبیین شوند(۱۳).

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1392.8.4.7.0]

بحث

مطالعات گسترده مرتبط با موضوع جنسیت در جهان ، نشان از اهمیت و فراگیری این مسئله داردآنچه که در تعالیم اسلام و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آمده است تاکید بر تفاوت بین زن و مرد از نظر بیولوژیکی است ولی از نظر ارزشگذاری به عنوان یک انسان، مساوی و برابر در نظر گرفته شده اند.براساس نظر برخی محققان این برابری را می‌توان تحت هفت عنوان مطرح کرد ، تساوی در آفرینش، همراهی در گناه نخستین،همگامی در تکامل، حق برخورداری از امتیازات ویژه اقتصادی، حق بهره وری از موقعیت‌های شایسته اجتماعی، امکان دستیابی به مدارج عالی معنوی و اخروی و تکریم زنان در سنت نبوی(۳۳)، همچنین در اصول سوم و بیستم قانون اساسی نیز به تساوی زنان و مردان تاکید شده است، بنابر این انتظار می‌رود که کتاب‌های درسی نقش سازنده ای در شکل دهی به هویت جنسی کودکان و نوجوانان ایفا کند، هر چند پژوهش های مشابه در دیگر کشورهای جهان اعم از پیشرفته ، در حال پیشرفت و یا عقب مانده نشان می‌دهد که در کتاب های درسی سوگیری‌های جنسیتی وجود دارد برخی ازاین پژوهش‌ها به بررسی وضعیت اجتماعی زنان پرداخته اند از این جنبه کتاب‌های درسی کشورهای ترکیه، افغانستان، کنیا و ایران زنان را در سطح پایین اجتماعی و شاغل درمشاغل خاصی معرفی کرده اندااما جنبه دیگر پژوهش‌ها مربوط به کلیشه‌های جنسیتی در کتاب‌های درسی است، نتایج تحقیقات نشان می‌دهد که در کتاب‌های درسی کشورهای امریکا،انگلیس، ویتنام و ایران کلیشه‌های جنسیتی وجود دارد این در حالیست که تحقیق حاضر نیز نشان می‌دهد که رفتارها و صفات اخلاقی و ضد اخلاقی منتسب به مردان در کتاب‌های درسی فارسی دوره راهنمایی ایران در مجموع بیش از پنج برابر زنان می‌باشد ونسبت رفتارها و صفات ضد اخلاقی منتسب به زنان بیشتر از مردان است. با توجه به مطالب گفته شده آنچه موضوع بحث می‌تواند قرار گیرد این است که چرا علیرغم تاکیدات دین اسلام (به عنوان دین رسمی کشور) و قانون اساسی و اصل برنامه درسی زبان آموزی، هنوز شاهد سوگیری جنسیتی در کتاب‌های درسی هستیم. این بحث وقتی موضوعیت داردکه برای کتاب‌های درسی نقش مهمی در شکل‌دهی ارزش‌ها و نگرش‌های کودکان و نوجوانان درنظر گرفته شود اما اگر یادگیری را نتیجه فرآیند یاددهی و یادگیری و چگونگی تعامل دانش آموز، معلم و دانش بدانیم آنچه در کتاب درسی ارائه می‌شود بایددر این فرآیندمورد تحلیل قرار گیرد به عبارت دیگر کتاب درسی یکی از عناصر این فرایند است و اگر هیچگونه سوگیری جنسیتی نداشته باشد باز نمی توان مطمئن بود که نظام آموزشی مشوق کلیشه‌های جنسیتی نیست، چون ممکن است معلمان ویا دیگر عناصر نظام آموزشی در یک فرایند تعاملی مشوق این نوع کلیشه باشند و برعکس این موضوع نیز صادق است، بنابراین و با قبول نتایج تحقیقاتی که برنقش کتاب‌های درسی در شکل‌دهی به ارزش‌های دانش‌آموزان تاکید دارند می‌توان گفت: دلایل وجود سوگیری‌های جنسیتی در کتاب‌های درسی می‌نواند در سه سطح مطرح شودسطح کلان ویا زمینه‌های تاریخی و فرهنگی، سطح میانی ویا خرده نظام‌های اجتماعی، سطح خرد و یا رویکردهای برنامه درسی. مؤلفین کتاب‌های درسی فارسی مجبورند از داستان‌ها، ضرب المثل‌ها و متون ادبی استفاده کنند چنین منابعی به دلایل تاریخی و فرهنگی دارای سوگیری‌های جنسیتی است از طرف دیگر مؤلفین چه با جنسیت مونث ویا مذکر به‌طور مستقیم و یا غیرمستقیم از خرده نظام‌های اجتماعی متأثر می‌شوند خرده نظام‌هایی چون خانواده، رسانه‌ها، سازمان‌ها و مؤسسات اجتماعی. باورهای جنسیتی که در افراد شکل می‌گیرد و نهادینه می‌شود، می‌تواند برگرفته از ارزش‌ها و رفتارهای خرده نظام‌ها باشد مؤلفین نیز تحت‌تاثیر چنین باورهایی، کلیشه‌های جنسیتی را به کتاب‌های درسی منتقل می‌کنند. رویکرد برنامه‌های درسی نیز می‌تواند در بی‌توجهی به سوگیری‌های جنسیتی در کتاب‌های درسی فارسی مؤثر باشد، رویکرد غالب در برنامه‌های درسی ایران رویکرد موضوع درسی است در این رویکرد توجه اصلی به آموزش علم است و تأثیرات دیگر برنامه از جمله کلیشه‌های جنسیتی ارائه شده در کتاب‌های درسی مورد توجه مؤلفان و برنامه‌ریزان قرار نمی‌گیرد و تلاشی برای شناسایی و جهت‌دهی به این نوع ارزشگذاری‌ها صورت

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1392.8.4.7.0]

نمی‌گیرد حتی نتایج تحقیقات در این زمینه‌ها مورد بی‌اعتنایی قرار می‌گیرد.

نتیجه گیری

کتاب‌های درسی در هر سطح و هر موضوع می‌توانند به عنوان ابزار اولیه برای شکل دهی به نگرش‌ها و رفتارها عمل کنند همچون شکل دهی حس شخصی افراد از زن و مرد بودنشان و صفت ها، ارزش‌ها، رفتارها و ویژگی‌هایی که به خود نسبت می‌دهند. یا همان هویت جنسی از وظایف آموزش و پرورش است و به طور صریح یاپنهان درکتاب‌های درسی وجود دارد. در حالیکه اهمیت این مسئله در کتاب‌های درسی فارسی مورد توجه برنامه- ریزان بوده است اما نتایج پژوهش حاضرمشخص می‌کند که به این مهم توجه نشده است، به طور کلی مردان چه در رفتارها و صفات اخلاقی ویا ضد اخلاقی بیشتر مورد توجه کتاب‌های درسی فارسی دوره راهنمایی می‌باشند، در رفتارهای دینی و اجتماعی تناسب رفتارهای اخلاقی و ضد اخلاقی که در مورد مردان بکار رفته تقریبا درباره زنان نیز وجود دارد هرچند درمجموع به زنان کمتر پرداخته شده است، اما در رفتارهای عاطفی و صفات به زنان کمتر پرداخته شده است این در حالیست که نسبت رفتارها و صفات ضد اخلاقی که به زنان نسبت داده شده است نیز بیشتر می‌باشد.تفاوت‌های موجود در کتاب‌های درسی در مورد زنان و مردان را می‌توان در سه سطح کلان، میانی و خرد تبین کرد.

واژه‌ها

1. Textbook	کتاب درسی
2. E- learning	آموزشهای الکترونیکی
3. Community Learning Centers	مراکز یادگیری اجتماعی
4. Explicit	صریح
5. Implicit	ضمنی
6. Gender structure	ساختار جنسیتی
7. Gender symbolism	سمبولیسم جنسیتی
8. Individual gender	جنسیت انفرادی
9. Feminism	دیدگاه فمینیستی
10. Formal curriculum	برنامه درسی رسمی
11. Hidden curriculum	برنامه درسی پنهان
12. Null curriculum	برنامه درسی عقیم
13. Quantitative method	روش کمی
14. Qualitative method	روش کیفی
15. Gender Stereotypes	کلیشه های جنسیتی
16. Religious behavior	رفتاردینی
17. Emotional behavior	رفتار عاطفی
18. Scientific, Art and Social behavior	رفتارعلمی، هنری و اجتماعی

منابع

1. Pingel F (2010) . UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook 2nd revised and updated edition. Paris: UNESCO.
2. Sikorova Z (2011). The role of textbooks in lower secondary schools in the Czech Republic. IARTEM e-Journal ,Volume 4 No 2, 1-22.
3. Education Bureau (2009), Working Group on Textbooks and e-Learning Resources Development , main report Hong Kong, China (SAR)
4. UNESCO, (2005). A comprehensive Strategy for Textbooks and Learning Materials, UNESCO, Paris
5. Whitaker BK , Dyer TE (2000). Identifying sources of bias in agricultural news reporting. Journal of Agricultural V.41.

۶. منادی، مرتضی، «بررسی نقش هویت مادران در شکل گیری هویت جنسیتی دختران نوجوان شهر تهران». پژوهش نامه علوم اجتماعی. ۱۳۸۹، شماره ۴

7. Mccabe J (2011). "Gender in twentieth-century children's books". GENDER & SOCIETY, Vol. 25 No. 2, April 197-226
8. Sumalatha K (2004). "Sex Bias in Secondary School Social Studies Textbooks: A Case Study in India". American Journal of Applied Sciences. 1(II) 62-63.

۹- فروتن، یعقوب، «جامعه پذیری جنسیتی در کتاب‌های درسی مدارس ایران». زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان). ۱۳۸۹، دوره ی ۸، شماره ۳، صص ۲۱۶ – ۱۹۵

۱۰- مکنون، ثریا، عطایی آشتیانی، زهره، «تفاوت زن و مرد در انتخاب اولویتهای اخلاقی». فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری. ۱۳۹۰ ، شماره ۲

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1392.8.4.7.0]

۱۱. فتحی اجارگاه، کوروش، «برنامه درسی به سوی هویت‌های جدید». چاپ اول، نشر آییژ،موسسه پژوهشی برنامه ریزی درسی و نوآوریهای آموزشی، ۱۳۸۶

۱۲. چابکی، ام‌البنین، «آموزش و جنسیت در ایران». مطالعات زنان. ۱۳۸۲، شماره ۲

۱۳. مهر محمدی محمود، «برنامه درسی، نظرگاهها، رویکردها و چشم اندازها». ناشر آستان قدس رضوی، ۱۳۸۱ .

14. Wilson,L.O(2005) www.uwsp.edu /acad/educ/ Wilson/htm

15. Canadian International Development Agency, (2010) Education gender equality. June

16. McNamara. (2006) Media content Analysis, http//media monitors.com.

17. Skliar O (2007) " Gender Representations And Gender Bias In Elt Textbooks Published In The Middle East: A Case Study Of Elt Textbooks Published In Turkey And Iran"

18. Kobia M J (2009)." Femininity and Masculinity in English Primary School Textbooks in Kenya". The International Journal of Language Society and Culture Editors: Thao Lê and Quynh Lê

19. Khalid fahim A (2010)." Gender Bias in Pashto Primary School Textbooks in Afghanistan" Degree Project of 15 credit points Master of Educational Research and Development

۲۰. محرمی زاده فریده، «مقایسه میزان توجه به نقش‌های جنسیتی در کتب درسی جدید و قدیم (مقطع راهنمایی ، حرفه و فن)». پایان نامه کارشناسی ارشد. ۱۳۸۱دانشگاه آزاد، واحد رودهن

۲۱. محمدنژاد منصوره ، «بررسی نقش اجتماعی زنان در محتوای کتاب‌های درسی دوره آموزش عمومی (آموزش ابتدایی)». پایان نامه کارشناسی ارشد. ۱۳۸۱.دانشگاه آزاد، واحد ساری.

۲۲. معینی فر حشمت السادات، «بازنمایی کلیشه‌های جنسیتی در رسانه: مطالعه موردی در صفحه حوادث روزنامه همشهری». فصلنامه تحقیقات فرهنگی.۱۳۸۸ ، دوره دوم، شماره ۷

۲۳. صادقی هادی، سبحانی نیا محمد تقی، «جایگاه شناخت خود در رفتار اخلاقی انسان» . فصلنامه علمی – پژوهشی پژوهش نامه اخلاق. ۱۳۹۰، سال چهارم، ص ۱۰

۲۴. اترک حسین، «وظیفه گرایی اخلاقی». فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری. ۱۳۸۹، سال پنجم ، ص ۳۴

25. Evans L (2000)." No Sissy Boys Here: A Content Analysis of the Representation of Masculinity in Elementary School Reading Textbooks" .Sex Roles .Vol. 42, Nos. 3/4

26. Holmqvist P (2006)." The Representation of Gender and Gender Roles in English Textbooks" Lärarexamen 180 poäng Moderna språk med inriktning mot undervisning och lärande i engelska Höstterminen

27. Mkuchu S (2004). "Gender Roles In Textbooks As A Function Of Curriculum In Tanzania Primary Schools". University Of South Africa. November

28. Anh Vu P (2008). "Gender Stereotypes in Story Textbooks for Primary School Students in Vietnam". Institute for Educational Research Faculty of Education University of Oslo May

۲۹. فیض محمد پور اعظم السادات، «تبعیض‌های جنسیتی در کتاب‌های درسی (کتاب‌های انگلیسی دوره راهنمایی و دبیرستان)». مقطع کارشناسی ارشد (زبانشناسی)، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی ۱۳۷۷

۳۰. نعیمی محمدرضا ،قلی زاده یحیی، «تغییرات فرهنگی(روند نابرابری جنسیتی و نژادی)در جامعه ترکمن‌ها از زمان قرارداد آخال تا اصلاحات ارضی» پژوهش نامه علوم اجتماعی، سال دوم ،شماره دوم ،۱۳۸۷ ،ص ۹۲

۳۱. احمدی حبیب ، گروسی سعیده ، «بررسی تاثیر برخی عوامل اجتماعی و فرهنگی بر نابرابری جنسیتی کرمان و روستاهای پیرامون» فصلنامه مطالعات زنان. سال دوم ، شماره ی۶ ،۱۳۸۳ ، صص ۵- ۳۰

۳۲. جواهری فاطمه، قضاتی سرور، «موانع کارآفرینی زنان: بررسی تاثیر نابرابری جنسیتی، برکارآفرینی زنان در ایران» مجله جامعه شناسی ایران، شماره ۶، تابستان ۱۳۸۳، صص۱۶۱-- ۱۷۸

۳۳. صفایی سنگری،علی، «بررسی جایگاه زن در فرهنگ و ادب فارسی و مقایسه آن با مبانی فمینیسم»، مقالات برگزیده دومین همایش جهانی زنان (ویژه اساتید) ۱۳۹۰

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1392.8.4.7.0]

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-23]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1392.8.4.7.0]